

PŘÍČINY PLÁČE (ASMÍCHU) V MORAVSKÝCH NÁRODNÍCH PÍSNÍCH FRANTIŠKA SUŠILA

Milan Tesař

*A ty Réhradice / na pěkné rovině, / teče tam voděnka / dolů po dědině,
/ je pěkná, je čistá. // A po té voděnce / drobný rebe skáčó, / pověz mně, má
milá, / proč tvý voči plačó / tak smutně, žalostně? // Plačó vone, plačó, /
šuhajo, vo tebe, / že sme se dostali / daleko vod sebe, / daleko vod sebe.*

Český národní buditel, teolog a sběratel lidových písní František Sušil (1804–1868) dal ve své sbírce *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*¹ této písni od Rajhradu název *Příčina pláče*. Můžeme ji tedy brát jako jistý odrazový můstek, chceme-li sledovat příčiny smutku a konkrétně pláče jako jeho viditelného projevu v moravských lidových písních a konkrétně v Sušilově sbírce, dodnes používané folklorními soubory a muzikami i kapelami modernějších stylů jako jeden ze základních zdrojů repertoáru.

Píseň *Příčina pláče* (*A ty Réhradice*), kterou na své první album *Dověčnosti* (1991) zařadila folkrocková kapela Českomoravská hudební společnost (která se později pod názvem Čechomor stala jednou z nejpoupulárnějších českých hudebních skupin napříč žánry) a kterou v téže době proslavil mezi folkovými fanoušky také hudebník a písničkář Vlasta Redl na albu *Tramtárie* (1991) skupiny AG Flek, nastoluje naprosto jednoznačné téma: Vypravěč-milý se ptá po příčině pláče své milé a ta mu tuto příčinu jednoznačně objasňuje. Nicméně odloučení dvou partnerů, což je tento případ, není jediným důvodem pláče v lidových písních. Spontánně si vzpomeneme na písně o smrti, nemoci,

1) V této práci vycházím z vydání Sušilovy třetí sbírky, které vytisklo pražské nakladatelství Vyšehrad v roce 1951. Jde o doplněný přetisk edice z roku 1941, uspořádané Robertem Smetanou a Bedřichem Václavkem.

hmotné nouzi... Stejně tak si teoreticky vybavíme možné příčiny smíchu coby vnějšího projevu radosti v lidových písních. Jenže tvoří smích a pláč v moravském folkloru (alespoň v rámci Sušilovy sbírky) skutečně rovnocennou dvojici? Jde opravdu o binární opozici? Na tyto otázky se pokusí odpovědět tento stručný příspěvek.²

Z 823 sledovaných písní se pláč explicitně³ objevuje v 77, tedy ve více než 9 % textů. Z toho v 54 případech pláče žena (tedy v 70 % písní s tematikou pláče). Nejčastěji to bývá mladé děvče, často něčí milá (mluvčího, jiného hrdiny písně apod.). Jen zřídka ji známe jménem – *Katerinka* ve stejnojmenné písni, *Naninka* v písni *Podvodník* a *Anička* ve *Volení* jsou výjimky.

Příčiny pláče těchto mladých děvčat jsou nejrůznější, přesto lze vymezit několik opakujících se témat: První, nejhojněji zastoupený okruh bychom mohli nazvat „okruh nedostupného milého“: milého odvedli na vojnu,⁴ milý je zraněný,⁵ milý se utopil,⁶ milého posekali,⁷

2) Sušilova sbírka je rozdělena do několika tematických okruhů (I. Posvátné; II. Dějpravné; III. Písně o lásce; IV. Písně svatební; V. Písně o rodině; VI. Při zaměstnání; VII. Písně o vojně; VIII. Písně hospodné; IX. Žertovné, alegorické a naivné; X. Písně obřadné a pořadné; XI. Nová sbírka). V naší práci analyzujeme oddíly I.—IX. Desátý oddíl (Písně obřadné a pořadné) se svým charakterem našemu tématu, které souvisí s proječováním emocí, vymyká. Písně z Nové sbírky (oddíl XI.) jsme pominuli, neboť se zde opakují témata z předchozích oddílů. Písně v jednotlivých oddílech jsou řazeny pod nadpisy, které stručně vystihují jejich obsah (Trest Boží, Krev Páně, Cesta neznámá, Vstoupení Páně, Pastýři betlémská, Trásení višinkou apod.), přičemž pod jedním nadpisem je často zařazeno více nápěvu a/nebo textových variant. Vzhledem však k tomu, že se vždy jedná o písně tematicky příbuzné či přímo o regionální varianty téže písně, v analýze pracujeme vždy pouze s prvním uvedeným zněním pod každým nadpisem. Celkově tak analyzujeme 823 textů.

3) Do analýzy zahrnujeme pouze písně, ve kterých se přímo objevuje slovo pláč či slova příbuzná (plakat, zaplakat apod.). Texty, v nichž hrdina může plakat pouze teoreticky (tedy má důvod ke smutku), ignorujeme. Nejde tedy o analýzu všech smutných písní.

4) Píseň *Odvod*: ... *Ach, kdybys ty věděla, / má panenka roztomilá, / jaký já mám šaty, / o, co bys plakala, / má panenka roztomilá, / a já s tebou taky!*

5) Píseň *Hojivá milenka*: ... *Janiček zraněné, / z kusa postřelene. // Galanečka jeho / plakala o něho.*

6) Píseň *Utopenec*: *V Rósinově rebniček, / aj, v Rósinově rebniček, / utopil se tam syneček, / ja, syneček. // [...] // Pláče vo ně děvečka, / že už pozbela synečka.*

7) Píseň *Bitka o milou*: ... *Tak se o ňu posekali, / až tam jednoho nechali, / synečka milého, / a už teče potok krvi od něho. // Kdo nevěří, nech tam běží, / šak tam ešče šabla leží, / šablíčka krvavá; / umévá ju jeho milá slzama.*

milého zabili,⁸ milý je ve vězení,⁹ Jen o něco méně četný je okruh, který bychom mohli charakterizovat jako „milý až příliš dostupný“: dívka pláče, protože přišla o věneček,¹⁰ musí kolébat,¹¹ opustili ji chlapci a ona je těhotná.¹² Ne vždy jde však o spravedlivé obvinění, a tak například v písni pojmenované přímo *Pláč* milá pláče proto, že o ní druzí říkají, že není poctivá.¹³ Kromě těchto dvou okruhů najdeme ve výrazně menší míře i další příčiny pláče. Dívka by například ráda vyřešila svou životní situaci, nicméně vnější – především majetkové okolnosti – jí kladou do cesty překážky. A tak se v písni *Lehká pomoc* milá nemůže vdávat, protože nemá oves a seno pro koně.¹⁴ V jednotlivých písních najdeme také zajímavé rozdíly: Zatímco hrdinka v písni *Pláč nevěstin* neposlouchala svou matku, a nyní se ocitla pod čepcem,¹⁵ panenka v písni *Modlitba* pláče, protože se ještě nevdává.¹⁶

Ve stínu těchto dívek na vdávání, oklamaných a podvedených panen nebo mladých děv, které ve válce či jiných patáliích ztratily potenciální ženichy, stojí starší ženy, jejichž příčiny pláče jsou odlišné. Neumírají jim milí, ale manželé nebo synové – například v písni *Zabitec*.¹⁷ Jde však vždy – vzhledem k celkovému počtu – spíše o izolované případy.

8) Píseň *Francouzi*: ... *As Francouze na Turečka, / tam mně spadne má hlavička. // [...] // Podkověňky budou klapat, / modré oči budou plakat.*

9) Píseň *Brána stupavská*: *Ten stupavský pěkný zámek, / sedí tam švárný šohajek. // [...] // Jeho miúa venku stáua / a žauostně zapuakaua.*

10) Píseň *Ztracený věnec*: ... *Neplač, milá, neplač / o věnek zelený, / já ti koupím věnek / pěkný pozlacený.*

11) Píseň *Rozdíl*: ... *Má poctivost' v kolibece, / tobě, synečku, svítí slunce. // [...] // Tobě se líčka červenajú, / moje očička plakat' mají.*

12) Píseň *Nepanna*: ... *Plakala dzěvucha / v tej novej seknici, / ja, že ju opuscili / ci její panici. // Plakala dzěvucha / v tej novej komoře, / ja, že už ji její pasek / obestač němože.*

13) ... *Copak plačeš a naříkáš, milá? / Vylála ti máti nebo tě pobila? // Nevylála ani mne nebila, / povídajó lidi, že nejsem poctivá.*

14) ... *A na což bych já sa vydávala? / Není koňum ovsa, není sena.*

15) ... *Včilej ty, dzěvečko, včilej plač, / něhcělás macičky posluchač! // [...] // Volilas bileny čepeček / nežli svůj zeleny věneček.*

16) ... *Konvalinka roste pěkná, zelená, / má panenka plače, že se nevdává.*

17) ... *Ubohá matička / u postele stáua, // smutně naříkaua, / až k zemi padaua.*

Jedinečné je i téma balady *Svatý Vavřín*, ve které žena pláče, protože si pohan opéká její děťátko.¹⁸

Pláčících mužů najdeme v analyzovaných písních pouze deset (tedy přibližně 13 % písní s tematikou pláče). Zde tvoří mladíci přibližně polovinu, přičemž příčinami pláče mohou být smrt milé, její špatná dostupnost, ale i její nevěra. Najdeme zde však i explicitnější vyjádření smutku z důvodu rodinné bídy (v písni *Nematka*¹⁹). V dalších jednotlivých případech pláče sedlák, protože je chudý,²⁰ pláče Turek, protože se mu utopila milá,²¹ pláče vězeň, který se nemůže dostat na svobodu,²² a pláče starý otec, ke kterému se dcery chovají nevďečně.²³ Zajímavý moment najdeme v písni *Shořelá*, ve které kolektivně pláčou mládenci, protože na Babušku padají jiskry.²⁴ O dobrovolné hasičské aktivitě zde však zmínku nenajdeme. Pláč se tak stává signifikantním znakem pasivního přístupu hrdinů k realitě.

Další subjekty v písních pláčou spíše ojedinele. Pouze ve třech písních pláčou děti (bez udání pohlaví): z důvodu bídy,²⁵ z důvodu smrti matky²⁶ a z důvodu odmítání péče ze strany chůvy.²⁷

18) ... Zly pohan se o tom dovědzěl, / kazal to dzicjatko přinesci, / na železny rožeň strčici. // [...] // Jehož to macička slyšela, / stala za dveřami, plakala.

19) ... Děti, milé děti, / pod ploty sedajte, / pod ploty sedajte, / chleba si pytajte. // Dyž k horám dojeli, / syn sa jí rozplakal, / syn sa jí rozplakal, / pán sa jí rozhněval.

20) Píseň *Bohác a smrt*: ... Co, sedláčku, co naříkáš? / Kam se bereš, koho hledáš? / Hledám chleba, své živnosti; / pomůž mně, Bože s výsosti.

21) Píseň *Za Turka provdaná*: ... Vody dosihala, / do Dunaja padla. // Turek křičí, plače / a sobě naříče.

22) Píseň *Milá nad rodinu*: Seděl jeden vězen / stopadesát neděl. / [...] // První ráz zaplakal, / cedulenu napsal.

23) Píseň *Tři dcery*: ... Vzal hůlečku a zaplakal: / Čeho sem se teěž dočakal!

24) *Horala linda, linduška*, / seděla pod ňu Babuška. // Jiskerky na ňu padaly, / mládenci o ňu plakali.

25) Píseň *Nesťastná matka*: ... Dzěci nad ňu plakaly, / že by velice jedly.

26) Píseň *Sirotkům neublížeti*: ... Sedi tam otec stary / s drobnymi sirotkami. // Ony plaču, volaju, / dy matičky nemaju.

27) ... A jak bylo po půlnoci, / dítě počalo plakati; / a chůvěnka tvrdo spala, / diťatko plakat něchala.

Ve dvou písniích pláče kající se duše,²⁸ jednou pláče Panna Maria kvůli utrpení svého syna,²⁹ jednou vlastní utrpení nutí k pláči samotného (dospělého) Krista³⁰ a jednou – vlastně z téhož důvodu – pláče ještě malý Ježíšek, který má svým tělem vykoupit křesťany.³¹

Pouze v jednom oddíle zaznamenal Sušil pláč zvířete: Kocour leží s useknutým ocasem, což přiměje k pláči kočku a koťata.³²

Poslední kategorií je pláč věcí, byť zpravidla pouze zdánlivý. Ve dvou ze tří případů totiž lkající věc zastupuje živou bytost: Dřevo, které zapláče v písni *Zakletá dcera*, je ve skutečnosti dívka;³³ vrš v písni *Převozník* pláče místo zamordované dívky a ptá se vraha: Proč jsi mi ublížil?³⁴ A tak jediným skutečným pláčem neživých předmětů je smutek domácího náčiní – lžiček a talířů – z odchodu děvčete, které se o ně dříve staralo.³⁵

Zatímco se smíchem se v moravských lidových písniích téměř nesetkáme, pláč zde najdeme v nejrůznějších formách. A i když typickou plačící bytostí zůstává mladá dívka – odloučená od milého či naopak milým svedená –, v písniích neplatí, že „chlapi nebrečí“. Brečí jak chlapi, tak – i když ojedinele – zvířata a věci.

Jak je to se smíchem? Sledujeme-li explicitně výskyt slov jako *smích*, *smát se*, *zasmát se*, případně i sémanticky vzdálenější *vysmát se*, *vysmívat se*, dostaneme se překvapivě k počtu pouhých osmi písni, což představuje méně než 1 % zkoumaného vzorku.³⁶ V lidových písniích

28) Srov. Např. píseň *Duše a Panna Maria*: ... *Duše z těla vyletěla, / na zelenú líku sedla. // A tam sobě naříkala, / až se líka rozléhala.*

29) Píseň *Utrpení Páně*: ... *Maria to uslyšela, / hned pod svatý kříž běžela. // A tam stála a plakala, / kde ta svatá krev kápala.*

30) Píseň *Muka Páně*: ... *Slyšela ho plačícího, / viděla ho ukraveného, / nemohla ho slovem těšit.*

31) Píseň *Pláč Ježíškův*: ... *Kterak němam plakaci / [...] // Mam křescjany vykupati.*

32) Píseň *Kocour*: *Plače kočka celý den, / kde se její kocúr děl. // On tam leží za ploty, ocásek má utatý.*

33) ... *Ponýprv zarubli, / dřevo zesinalo. // Po druhé zaťali, / dřevo zaplakalo.*

34) ... *Vrš plakala, vrš zpívala, / vrš na Janoška volala. // Ach, Janičku, srdce moje, / kam si poděl nohy moje?*

35) Píseň *Veselost jde s nevěstou*: ... *Budú za mnú plakat / užičky, talěrky, / že už včil nemajú / takej malěrky.*

36) Jistě bychom dospěli k výsledku mírně odlišnému, pokud bychom nesledovali explicitní výskyt smíchu a pláče, nýbrž frekvenci různých projevů radosti, resp. smutku. Nicméně i v tomto případě by „smutná“ témata převažovala nad „veselými“.

sesbíraných Sušilem se tedy prakticky nikdo nesměje, resp. neexistuje taková potřeba referovat o smíchu jako o pláči.

Jakkoli se nám pouhých osm zmínek o smíchu může zdát velmi málo, i toto číslo dozná po pečlivém přezkoumání trhlin. Důvodem je příliš velká sémantická benevolence, kterou jsme si stanovili na počátku tohoto minivýzkumu. V naprosté většině případů zde totiž nejde o smích jako projev radosti (jak jej dnes zpravidla chápeme). Častěji než o radostný smích jde o vysmívání, tedy opět o negativně zabarvenou záležitost.³⁷ Dále zde najdeme hysterický smích násilníka (v písni *Vrah se směje král uherský při násilném činu*).³⁸ Nakonec snad jediným případem smíchu, který odráží pobavení mluvčího, je následující věta z písni *Výbor: Krejčír dělá píchy píchy / popukala bych se smíchy*. Přes značnou míru škodolibosti alespoň zde lze možná hovořit o smíchu tak, jak bychom jej rádi vnímali.

Budeme-li tedy vnímat moravský folklor prizmatem sbírky katolického kněze Františka Sušila, netvoří smích a pláč dva póly pohledu na svět. V Sušilově sbírce se city hrdinů a jejich vnějškový projev silně polarizují směrem ke smutku a pláči. Nikoli tedy smích a pláč, nýbrž pláč a pláč by bylo trefné označení.

Sušil jako kněz logicky upřednostňoval některá témata nad druhými. Pokud například hrdinové jím sesbíraných písní hřeší (tedy užívají pozemských rozkoší), zpravidla na to poté doplácují, případně toho alespoň litují. Přes toto specifikum nejznámější moravské sbírky se však můžeme pokusit vynést i dva zobecňující soudy: 1. v lidových písních můžeme vidět jistý předobraz současné – možná více bulvární než seriózní – žurnalistiky, která se zajímá spíše o neštěstí než o radost; 2. anonymní autor písně se ze smutku potřeboval vyzpívat, zatímco radost si ponechal spíše sám pro sebe.

36) Jistě bychom dospěli k výsledku mírně odlišnému, pokud bychom nesledovali explicitní výskyt smíchu a pláče, nýbrž frekvenci různých projevů radosti, resp. smutku. Nicméně i v tomto případě by „smutná“ témata převažovala nad „veselými“.

37) Píseň *Veta za vetu: ... Copak si ty myslíš, / že já tě mám ráda? / Já se ti vysměju, / stůpna ti za záda.*

38) ... *Zatočil se a zasmál se, / slezl s koňa k té panence.*